

TJECK UTAN TÄCKNING

Finns det någon rättvisande måttstock för vad som är stor konst eller inte? Någon – nära nog himmelsk – instans där agnarna sållas från vetet, placeringarna bestäms, som efter en världscupsåsong?

Lyckligtvis inte. Kanske är just det osäkra, nyckfulla något av konstens verkliga väsen. Den går aldrig att riktigt säkert prismärka, lapparna på hyllkanten är inte att lita på. Byts ut eller blir oläsliga.

Ibland tycks själva historien bestämma synen på en konstnär och hans verk. Den slår tillbaka och begraver honom under resterna av något fuskbygge han varit med om att resa eller stötta upp.

1976 kommer romanen *Landstrykare, soldater och dockor* av den tjeckiske författaren Jiri Sotola ut i en svensk översättning. En historisk roman från Napoleonkrigens sargade Centraleuropa, med den kringvandrande dockskådespelaren, desertören och f d klosternovisen Matej Kure som huvudperson. Med sina marionetter i en korg driver den krumbente, kortväxte, i förtid åldrade Matej runt på den böhmiska lundsbygden, ständigt på flykt undan gendarmer, krig, hunger, sjukdomar.

Eller kanske är det konsten som är berättelsens verkliga huvudperson. Konsten och drömmen som en tillflykt undan verklighetens krigsvansinne, blodstank och svält. Alltmer blandar sig marionetterna i handlingen, får egenliv, blir till ett ömsom knotande, ömsom uppsluppet teatersällskap, som under ständiga diskussioner och utbrott följer sin luggslitne mästare i spåren. På sätt och vis är det hela teaterkonsten som gör honom sällskap, med marionetten som länken ända bakåt till antikens teater. Marionetterna utför sitt hantverk, ser till att gapskratten rungar när den inbilsk skurken får en fot i röven, eller att tårarna flödar när den omöjliga kärlekens hjälte och hjältinga dör för egen hand eller genom försåt.

Samtidigt finns alltid verkligheten, livet där som en mörk fond. Konsten lindrar för stunden, ger en möjlighet att dra efter andan, drömma sig bort. Men den ger också verkligheten relief. Med en blinkning och en grimas talar den om att det här bara är cykel, drift, samtidigt som den med en annan röst och en annan röst och ett annat – dödligt allvarligt – ansikte säger att här också finns något som är verkligt, verkligare än allt: ett känslornas, drömmarnas och möjligheternas rike.

Det är en mörk och sällsamt skimrande berättelse. Ibland kaotisk, rapande, skrålande, stänkande, gråtande, ibland stramt återhållen, behärskad. Den efterlämnar både en känsla av smärta och något förlösande, en paradoxal lättnad, frihet, som efter en gråtattack.

(Och Karin Mossdahls svenska tolkning är ett konstverk i sig: vig, obehindrad, flödande. Så följsam att man egentligen aldrig har en känsla av att det skulle röra sig om en översättning!)

Sotolas andra och sista bok på svenska kommer 1978, romanen *Hälsa ängeln*. Han dyker här än djupare bakåt i historien, 1600-talets Böhmen, med trettioåriga kriget på bara något decenniums avstånd. En kanske ännu blodigare, mer förvirrad epok, där religion och maktpolitik går hand i hand, i något som liknar ett försök att teckna in, behärska alla delar av människors liv, se till att inte något område förblir fritt från insyn och kontroll.

En ung jesuitpräst skickas av sin orden till en grevinna, nybliven änka, formellt som hennes bikt-fader, men med det egentliga uppdraget att se till att det gods hon ärvt övergår i jesuiternas ägo. Detta som ett led i den ständigt pågående maktkampen med andra religiösa ordnar, ett sätt att skapa en ekonomisk bas för jesuiternas politiska och religiösa aspirationer. Han lyder, eftersom lydnaden är den största dygden inom den religiösa orden han tillhör och vars bud han lidelsefullt anammar. Och han kommer att lyckas, men först efter att alla hans ideal vittrat ner, tömts på innehåll. När grevinnan slutligen – genom påtryckningar, hot och

löften – avlägger kyskhetslöfte och skänker godset till jesuiterorden är han ännu egendomslösare än hon, än fattigare. Han har förlorat den tro som varit det enda bärande i hans liv.

Också detta är en mörk skildring, men på ett annat sätt än den tidigare. Den sluttar på något sätt hela tiden brant neråt, försvinner i mörker. Där *Landstrykare*... andades både trots, ursinne och galenskap lämnar *Hälsa ängeln* kvar en känsla av bottenlös förtvivlan och bitter uppgivenhet. Något hade hänt, både i Sotolas prosa och i hans liv.

Jiri Sotola (f 1924) var redan en erkänd lyriker i sitt hemland när hans prosaverk började uppmärksammas internationellt. Han var också verksam som skådespelare och regissör. Dessutom en tid chefredaktör för det tjeckoslovakiska författarförbundets tidskrift, vars redaktionskommitté han tillhörde vid tidpunkten för den sovjetiska inmarschen, då tidskriften förbjöds.

Här kan man – med facit i hand – tycka att utvecklingen vore given. Att han borde ha varit en av de intellektuella som försvarar Prag-våren och som sedan i över två decennier – till priset av stora personliga uppoffringar – håller drömmen om en demokratisering vid liv.

Men Sotola faller till föga för trycket uppifrån, gör avbön, inrättar sig i ledet under den stalinistiska restaurationen. Och medan författare som Hrabal, Havel, Kundera, Klima träder fram som förgrundsfigurer både politiskt och litterärt försvinner Sotola ut i periferin.

Även om ett verk som *Hälsa ängeln* kan ses som en svidande – och bara nödortfikt maskerad – självuppgörelse och vidräkning med den totalitära ideologin har han redan förbrukat såväl sitt moraliska som sitt konstnärliga kapital.

Det är frestande att se paralleller mellan hans eget liv och hans romangestalters. De som drivs hit och dit av maktens nycker, av det politiska ränkspelet, av sin egen svaghet. Som hukar sig, kryper, lyder, för att komma undan, överleva. Eller flyr in i konsten och drömmen, skapar sig ett rum av frihet där. Kanske liknar han dem bara alltför mycket.

Han dör 1989 – bitter, litterärt marginaliserad. Ändå brusar det fortfarande av stor konst kring en bok som *Landstrykare*. Ett verk som förtjänar att leva vidare av egen kraft, sin upphovsmans mänskliga skröpligheter till trots.

Expressen